

تاریخچه وقف و برخی موقوفات مهم شاهرود

محبوبه صدیقی*

باتوجه به قدمت تاریخچه وقف در شهرستان شاهرود که از دوران صفویه با وقف مساجد و حسینیه‌ها و حوزه‌های علمیه شروع شده این گرایش از اعتقادات والای مذهبی مردم سرچشمه گرفته که سرمایه‌های خود را اعم از زمین‌های کشاورزی و مسکونی، باغها، منازل مسکونی، دکاکین، قنوت و چاهها، کاروانسراها، حمامها، همچنین نذورات همه را صرف عزاداری و اطعام در ماه محرم و صفر و ماه مبارک رمضان و قسمتی از موقوفات را صرف تربیت و پرورش طلاب در حوزه‌های علمیه می‌کرده‌اند. در دهه‌های بعد با رشد فکری و فرهنگی و شناخت نیازهای اجتماعی شهرستان، این نیت و انگیزه توسعه و گسترش بیشتری داشته تا آنجا که شامل ابعاد اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی شد. در زمینه علمی مدرسه‌سازی، احداث کتابخانه‌ها و واحدهای پژوهشی، در زمینه بهداشتی، ساخت بیمارستان و درمانگاه‌ها، در زمینه نیازهای اجتماعی احداث واحدهای اداری، پادگانها، شهربانی‌ها و ورزشگاه‌ها نمونه‌هایی از این توسعه است. در دهه‌های اخیر خوشبختانه با ترویج بیشتر این سنت پسندیده در جامعه از طریق تبلیغات و ایجاد قوانین و فعالیت‌های مسئولان محترم سازمان اوقاف و با تلاش‌های دلسوزانه بعضی از متولیان موقوفات توانسته روندی را به سوی رفع نیازها، محرومیت‌زدایی، اشتغال‌زایی و رفع نابسامانیها و بالاخره توسعه اقتصادی ادامه طی کند؛ چنانکه ایجاد مؤسسات عام‌المنفعه مثل صندوق‌های قرض الحسنه و صندوق‌های خیریه در جهت کمک به مردم نیازمند ایجاد بناهای مسکونی با قیمت مناسب - ایجاد خوابگاه‌های دانشجویی، زائرسراها، دانشکده‌های علوم قرآنی، دارالقرآن‌ها، ایجاد خانه‌های سالمندان، احداث مدارس از نتایج این دوره بوده که البته کمک‌های مردمی و نذورات غیر وقفی داوطلبانه نقش بسزایی در ایجاد بناهای یاد شده داشته است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

تاریخچه شهر شاهرود

شهر شاهرود چندان قدمتی ندارد و در کتاب جغرافیای قدیم نامی از آن برده نشده و از توابع ایالت قومس بوده است، قلعه محمد زمان خان در قسمت غربی شهر بوده که ۱۰ برج داشته و اغلب آنها در طرف جنوب بوده است. قلعه ارگ که اولین قلعه شهر بوده دوازده برج دارد و قلعه‌ای داخل حصار شهر است که ولوا نام داشته و چندان قدیمی نیست. حصار شهر را در عهد فتحعلی شاه، محمد صالح خان عرب حاکم شاهرود و بسطام به امر خاقانی ساخته و گویند شاهرود در آن وقت در حکم ده بوده و از آن زمان شهر شده. قلعه شاهرود را اول امید علی خان کرد در عهد صفویه ساخته که قبر وی هم اکنون در شاهرود است. سپس در زمان محمد شاه اسماعیل خان و قادر خان عرب عامری آن را مرمت کرده و وسعت داده‌اند.^۱

به طور کلی ترقی و اهمیت شاهرود تقریباً از یک صد سال پیش به این طرف به واسطه قرار گرفتن در مسیر جاده تهران به خراسان و انشعاب جاده گرگان از این شهر است.^۲ شهرستان شاهرود ۵۱۴۱۹ کیلومتر مربع مساحت دارد و بزرگترین شهرستان استان است.

حوزه اقلیمی و جغرافیایی موقوفات شهرستان شاهرود

از آنجا که تا سال ۱۳۵۴ش دفترخانه رسمی، جهت ثبت موقوفات شاهرود نبوده لذا موقوفات با همان وقفنامه‌های عادی مورد قبول واقع شده و چنانچه موقوفه‌ای ارزش اقتصادی قابل توجه داشته، با نظارت اداره اوقاف و به نمایندگی واقف در دفترخانه رسمی ثبت می‌شده است. تأسیس اداره اوقاف شهرستان شاهرود و بسطام در سال ۱۳۱۲ش بوده و تمام وقفنامه‌ها در آن زمان به نام شاهرود و بسطام نوشته شده است. از سال ۱۳۶۷ش اوقاف بسطام از شاهرود جدا شده و هم اکنون شامل دو بخش است:

الف. موقوفات داخل شهر و شهرکهای توابع آن که عبارتند از: امامزاده‌ها، مساجد و تکایا (حسینیه‌ها)، منبرخانه‌ها، واحدهای آموزشی (دانشگاه‌ها، مدارس و حوزه‌های علمیه) و خوابگاه‌های دانشجویی، کتابخانه‌ها، زمین‌های مسکونی و زراعی، واحدهای تجاری (مغازه‌ها و کارگاه‌ها)، واحدهای مسکونی،

پرونده‌های علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

پارکها و فضاهای سبز، واحدهای بهداشتی درمانی (بیمارستانها و درمانگاهها) واحدهای اداری، زمینهای ورزشی، کاروانسراها (که امروزه از آنها استفاده تجاری می شود)، آب انبارها (که از قدیم الایام وقف شده و بعضی از آنها ثبت میراث فرهنگی شهر شده است و از آن استفاده گردشگری می شود)، گرمابهها، چاهها، قنوات آب شرب و آب زراعی.

ب. موقوفات خارج از محدوده شاهرود که عبارتند از: بخش میامی و توابع، بخش فرومد و توابع، بخش بیارجمند و توابع، بخش کالپوش و توابع، بخش مرکزی و توابع. موقوفات این مناطق امامزاده، حسینیهها، مساجد، زمینهای زراعی، زمینهای مسکونی، واحدهای تجاری و گرمابهها است.^۲

انگیزه واقفان شهرستان شاهرود

علل و انگیزه‌های واقفان را می‌توان به سه دسته مذهبی، فرهنگی و اجتماعی تقسیم کرد:

موقوفات مذهبی

رونق بخشیدن به مساجد اعم از تعمیر یا ساخت مساجد و پرداخت هزینه جهت سخنران، پیش‌نماز، قاری قرآن و...، اطعام و ضیافت مردم در ایام ولادت و رحلت معصومین علیهم السلام و ماه مبارک رمضان، عزاداری و تعزیه‌گردانی برای امام حسین علیه السلام، کمک به فقرا، نقره و طلا کردن ضریح، آینه‌کاری رواقها، ساختن صحن‌های مختلف برای بقاع متبرکه و امامزادهها، ساختن و تعمیر تکایا، برپایی مراسم معمول مذهبی، وقف املاک از قبیل زمین و آب به آستان مقدس حضرت امام رضا علیه السلام از وقفیات مذهبی مردم شاهرود است.

موقوفات فرهنگی

موقوفاتی نظیر کتاب و کتابخانهها، دارالقرآنها، کانونهای آموزش زبانهای عربی و انگلیسی، ساخت مدارس و حوزه‌های علمیه و همچنین پرداخت هزینه حق التدریس اساتید و شهریه طلاب و اهدای زمین جهت ساخت پژوهشکده و دانشگاه و خوابگاه، دانشکده علوم قرآنی (از وظایف این دانشکده تربیت نیروهای انسانی جهت تدریس در مدارس و حوزه‌های علمیه و همچنین مبلغ برای روستاهاست هزینه‌های جاری این دانشکده اعم از زمین و بنا و هزینه اساتید و خوابگاهها و هزینه دانشجویان از طرف سازمان اوقاف و امور خیریه تأمین می‌شود).^۳

اهدای زمینهای ورزشی و ایجاد بناها و سالنهای ورزشی جهت تربیت جوانان و رفع معضلات اخلاقی - تربیتی جامعه و ایجاد سرگرمیهای مناسب و آماده کردن آنان برای خدمت به جامعه، همگی از موقوفات فرهنگی هستند.

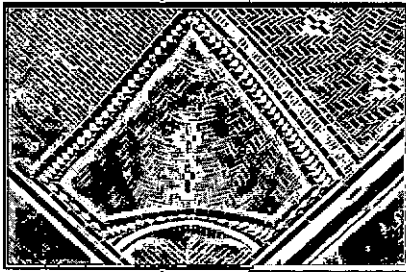
موقوفات اجتماعی

تأسیس بیمارستانها و درمانگاهها، تهیه لوازم مورد نیاز معالجه بیماران، ایجاد بناهای مسکونی و تجاری و بازارها، ساخت مراکز تفریحی و ورزشی و پارکها و فضاهای سبز، ایجاد پلها، آب انبارها و گرمابهها، حفر چاهها و قنوات جهت آب شرب و آب کشاورزی، احیای زمینهای کشاورزی و مزروعی، ایجاد مراکز سرمایه‌گذاری برای نیازمندان مثل صندوقهای قرض الحسنه از موقوفاتی هستند که در عرصه تأمین نیازهای اجتماعی جامعه و توسعه عدالت اجتماعی و اقتصادی نیز نقش بسیار مهمی را ایفا کرده‌اند.^۵

موقوفات مهم شهرستان شاهرود

مسجد شیخ علی اکبر

این مسجد واقع در محله قدیمی شهر و از نادرترین مساجد شاهرود است که زمان ناصر الدین شاه

قاجار به دستور حاج شیخ کبیر و به دست شیخ علی اکبر ساخته شده است. این مسجد ۷۵۰ مترمربع مساحت دارد و شامل گنبدخانه، ایوان، شبستان، آشپزخانه، طلبه‌خانه، آب انبار و سرویسهای بهداشتی است. در کتاب مطلع الشمس صنیع الدوله یاد آوری شده که ناصرالدین شاه قاجار در سفر به مشهد مقدس شیخ علی اکبر را در حال ساخت این مسجد می‌بیند.

مسجد شیخ علی اکبر پایگاه مشروطه‌خواهی در شاهرود بوده است. در زمان شیخ علی اکبر و پسرش شیخ مرتضی مردم از مناطق مختلف برای گزاردن نماز به این مسجد می‌آمدند که این اهمیت را می‌توان به خاطر بزرگی مسجد دانست. همچنین تدریس علوم دینی حوزوی در طبقه دوم مسجد (طلبه‌خانه) از زمان قبل رایج بوده که از دیوارنوشته‌های آن می‌توان آن را دریافت.^۶ شیوه معماری مسجد شیخ علی اکبر مربوط به دوره دوم شیوه‌های اصفهانی است که آجرکاری و تزیینات آجری مسجد با رنگ‌های آبی و قرمز انجام شده است.

مسجد آقا

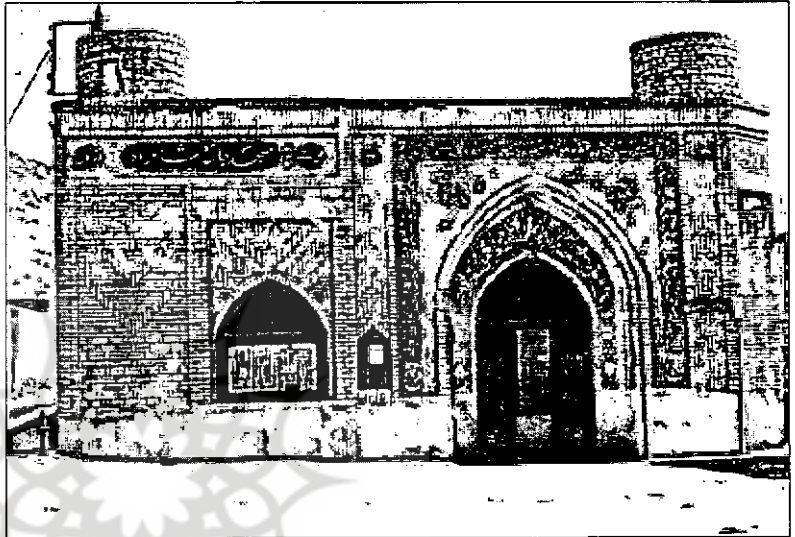
قدمت این مسجد بنا بر کتیبه موجود در ایوان اصلی به دوره قاجار و سال ۱۲۷۵ هجری قمری بر می‌گردد.^۷ با توجه به کتیبه موجود در محراب شبستان مردانه زمستانی پشت ایوان اصلی این مسجد در سال ۱۳۷۰ با کمک فردی به نام سید علی موسوی به سبک معماری سنتی تجدید بنا شده است. مسجد شامل ایوان، گنبدخانه، آب انبار، سه شبستان زمستانی مردانه، زمستانی زنانه، دالان ورودی قدیمی و مطبخ است که با آجرهای مخصوص ضربی ساخته شده‌اند از تزیینات مسجد، گچ‌بری‌ها و قسمت درب ورودی مسجد است که در قسمت بالای

آن آیه مقدس بسم الله الرحمن الرحيم درج شده است از ویژگی‌های خاص مسجد وجود ساعت آفتابی در صحن مسجد است و از دیگر ویژگی‌های آن، محراب دیگری در شبستان مردانه زمستانی است که پنجره‌هایی دارد که نور از آنها عبور کرده و احساس خاصی را در انسان بر می‌انگیزاند.

مسجد جامع شاهرود

مسجد جامع شاهرود یکی از قدیمترین ابنیه تاریخی بر جای مانده این شهر است که در طول تاریخ نزد مردم پایگاه رفیعی داشته است. فرم و نوع خط و گچبری کتیبه این مسجد تعلق آن را به دوره ایلخانی تأیید می‌کند. خط آن بنا به گفته اساتید فن از نوع ریحان است و نوع تزینات گل و بوته‌ای آن تشابه عمیق کتیبه مکشوفه را با گچبری محراب مسجد بایزید و ایوان اولجایتو، در مجموعه بسطام نشان می‌دهد. در کتیبه محراب مسجد جامع گل و بوته‌ها به صورت قوی‌تر و پرکارتری اجرا شده است. کتیبه به دست آمده از نظر جنس ترکیبی از گچ و خاکستر است.^۸ این بنا در سال ۱۲۵۱ نوسازی شده و ۴۶۵ مترمربع مساحت دارد. این مسجد به مسجد رانندگان هم معروف است و به لحاظ قدمت آن ثبت میراث فرهنگی شده است.^۹

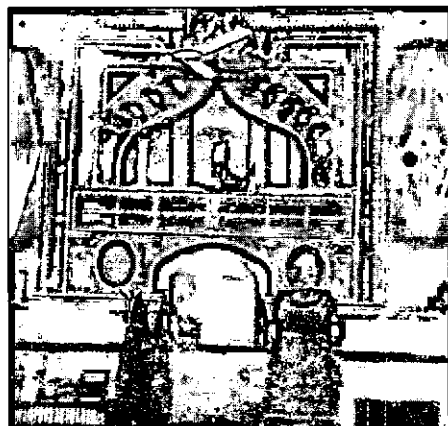
مسجد اخیانی‌ها

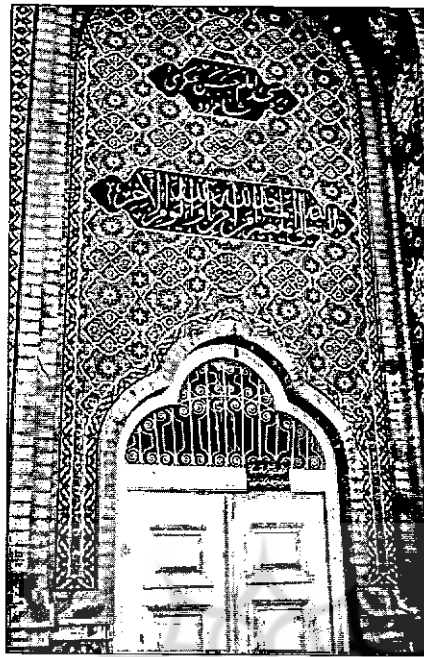
قدمت این مسجد به سال ۱۳۰۶ شمسی می‌رسد و ۵۰۰ متر زیربنا و ۶۰۰ متر مساحت دارد. از ویژگی‌های آن اجرای طاق و تویزه‌های زیبا در ضلع غربی آن است.^{۱۰} معماری مسجد توسط استاد حاج مهدی حیدریان یزدی صورت پذیرفته است. بنای مذکور از طرف میراث فرهنگی ثبت شده است. ضمناً آرامگاه متولی بنای یادشده حاج محمد باقر اخیانی در داخل خود مسجد است.

مسجد حسینییه و مدرسه قلعه

در سال ۱۲۰۴ قمری حاکم منطقه محمد زمان خان قاجار اینالو برای آب شرب ساکنین قلعه ولی آباد آب‌انباری با ابعاد ۱۲x۱۲ و عمق ۸ متر در زیر صحن فعلی مدرسه و مسجد قلعه ساخت که این آب‌انبار ثبت میراث فرهنگی شده است.^{۱۱} سپس مسجد و حسینییه را نیز احداث کرده و در بسطام و شاهرود آب و ملق وقف این حسینییه کرد.

مسجد امام حسن عسکری علیه السلام

این مسجد از مساجد مهم و مورد توجه اهالی شهر است. صنایع الدوله در جلد سوم مطلع الشمس نوشته است: «سابق در میان بازار قرار داشته طول این مسجد ۲۷ قدم و عرض آن ۱۷ قدم و ساختمان آن از خشت خام می‌باشد. سقف این مسجد از تیر و تخته پوشیده شده و چهارده ستون از تیر در دو ردیف میان مسجد کار گذاشته شده... در قدمت این مسجد شکی نیست و محقق است که قبل از آنکه آبادانی جدید شهر شاهرود به این طرف کشیده شود این مسجد و حمامی که در جنب آن است دایر... بوده که افغانها آن را خراب کرده‌اند.»^{۱۲} مسجد مذکور در سال ۱۳۷۲ نوسازی شده است. در محراب نوسازی شده آن به شکل گچ‌بری تاریخ احداث مسجد، مرمت و نوسازی مجدد آن قید شده است. حمامی به نام گرمابه چهارسوق در کنار مسجد دایر است که از موقوفات مسجد می‌باشد.

مسجد جامع فرومد (فرومد)

این مسجد در روستای فرومد در ۲۰۰ کیلومتری شرق شاهرود واقع است. قدمت آن به دوران سلجوقی بر می‌گردد. مسجد مذکور یکی از مساجد بسیار مهم بوده و معماری زیبایی دارد.

این مسجد دو ایوان شمالی و جنوبی دارد و به مسجد ۴ محراب نیز معروف است. تنها قسمت‌های باقیمانده همین دو ایوان و راهروی ورودی می‌باشد. از ویژگی‌های منحصر به فرد این مسجد گچ‌بریهای نفیس و مقرنس‌های بی‌نظیر دوره سلجوقی و ایلخانی است. نقوش آجری هندسی در آن به کار رفته و شالوده بنا از آجر و گنبد‌های آجرنماست و طاق و تویزه‌های آجری دارد.

با توجه به اینکه قسمتهایی از شبستانهای مسجد از بین رفته لیکن از نظر تاریخی همچنان اهمیت دارد به طوری که عبدالرفیع حقیقت در تاریخ قومس قصبه مذکور و آبادیهای اطراف آن را در نیمه قرن هفتم هجری به خصوص در اواخر تسلط ایلخانان مغول از نظر سیاسی مهم عنوان کرده است.

با ایجاد نهضت سرپرداران آبادانی این قصبه را که تقریباً مرکز فعالیت‌های آنان محسوب می‌شد بیش از پیش افزایش یافته و احتمال احداث مسجد به همین دوران بر می‌گردد.

این مسجد نیز به ثبت میراث فرهنگی شده است.^{۱۳}

تقریباً مرکز فعالیت‌های آنان محسوب می‌شد بیش از پیش افزایش یافته و احتمال احداث مسجد به همین دوران بر می‌گردد.

مسجد جامع بیارجمند

قدمت مسجد به دوران افشاریه بر می‌گردد. ثبت میراث فرهنگی شده و مورد توجه صنعت گردشگری قرار گرفته است.^{۱۴}

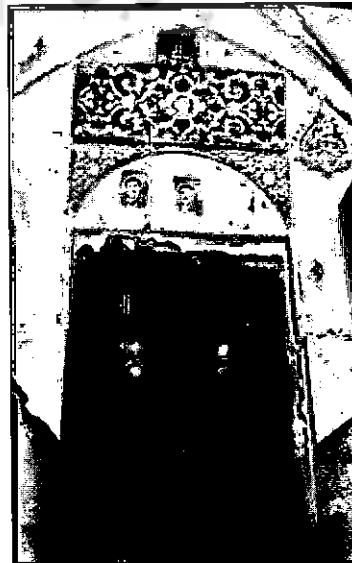

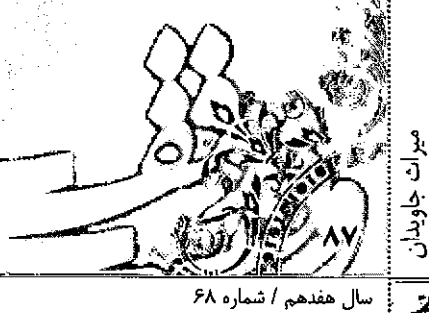
مسجد جامع دستجرد

این مسجد در بخش بیارجمند و روستای دستجرد، در ۱۵۰ کیلومتری جنوب شرقی شاهرود واقع است. قدمت آن به اوایل دوره قاجاریه می‌رسد و شامل دو شبستان با فرم طاق و تویزه است شبستان مستطیلی دیگر در ضلع جنوبی مسجد مذکور قرار دارد. این مکان نیز به دلیل قدمت آن از طرف میراث فرهنگی شهرستان ثبت شده است.^{۱۵}

مسجد جامع خانخودی

این مسجد واقع در بخش بیارجمند در روستای خانخودی در فاصله ۱۷ کیلومتری بیارجمند و در ۱۳۷ کیلومتری شهر شاهرود قرار دارد. مسجد مشتمل بر گنبدخانه، چای‌خانه، صحن و سرویس بهداشتی است. فضای داخلی مسجد را طاق و تویزه‌های زیبا و گنبدها که بر روی ۲۰ پایه مستطیل شکل اجرا شده تشکیل می‌دهد. بنای مسجد از خشت خام است. درب ورودی ضلع غربی قدیمی و در بالای آن یک کتیبه سنگی به صورت شعر و یک کتیبه گچی گل و بوته‌ای در داخل صحن مسجد یک کانال آب زیرزمینی وجود دارد که با ۸ پله به صحن مسجد متر بسط می‌شود این جوی آب به جهت وضو گرفتن و شستشو شادابی و طراوت خاصی را به مسجد بخشیده است. این مسجد نیز ثبت میراث فرهنگی شهرستان شده است.^{۱۶}

مسجد میامی

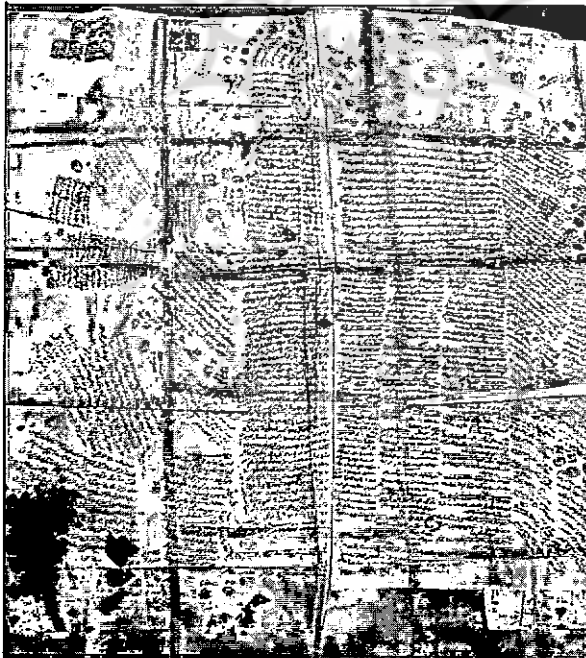
بنای مسجد متعلق به دوران قاجار است. طبق نوشته صنیع الدوله در مطلع الشمس در قصبه شاهرود تکیه و مسجدی کنار هم وجود دارد که طول صحن مسجد ۲۵ قدم و عرض آن ۱۵ قدم و ارتفاع آن ۵ و سقف مسجد با تیر و تخته پوشیده شده و ۹ ستون از تیرهای محکم در میان مسجد افراخته و منبری دارد که خالی از امتیاز نیست و در بالای در مسجد که ایوان فوقانی جنوب تکیه است ۱۲ بیت شعر به مطلع زیر به خط خوش بر سنگی مکتوب و منقوش است:

هو الواقف و النیات کذا

به عهد محمد شاه غازی آنکو که محکوم حکمتش زمین و زمان شد در حاشیه این سنگ چنین مسطور است: «وقف شرعی فرمودند عالیجاه رفیع‌جاه عزت و سعادت همراه مقرب الخاقان محمد تقی خان زیدعزه ابن مرحمت و غفران پناه جنت و رضوان آرامگان علی اصغر خان یک بیست و هفت و نیم که روز آب محمد حاجی است به جهت مسجد که آنچه عاید شود صرف روشنائی مسجد نمایند هر که خلاف کند به لعنت خدا گرفتار شود ۱۲۵۳ هجری». این مسجد ثبت آثار فرهنگی شده است.^{۱۷}

حسینیه زنجیوی یا حسینیه بازار

این مکان متعلق به دوران قاجاریه و ۱۰۷۰ متر زیرینا دارد و برخی آن را مربوط به ۳۴۰ سال قبل یعنی دوره صفویان دانسته‌اند.^{۱۸} از ویژگی‌های حسینیه این است که دو ورودی شمالی و جنوبی دارد.

شالوده بنا از خشت خام و چینه گل و پوشش سقف آن چوبی است و تالارهایی در ضلع غربی و شرقی دارد این بنا در دو طبقه اجرا شده و ساخت شاه‌نشینهای آن را مربوط به حدود ۱۵۰ سال قبل دانسته‌اند آب انبار تکیه در قسمت تالار ضلع شرقی قرار دارد و از تزئینات بنا آجرکاری نقاشی‌های چوبی سقف است. وجه تسمیه این حسینیه به این علت است که زنجیر بزرگی در سال ۱۲۷۰ در این تکیه نصب شده و دوم اینکه در زمان صفویان بازاری وجود داشته که شروع آن از مسجد آقایان بوده، لذا این تکیه در بین بازار قرار داشته و به حسینیه بازار معروف شده است. این بنا به جهت قدمت ثبت میراث فرهنگی است. از مراسم بسیار زیبای مذهبی آن اجرای مراسم مذهبی شمع و چراغ در دهه اول محرم و برداشتن طوق در روز پنجم ماه محرم از این محل است. اکثر موقوفات آن از زمان قاجار می‌باشد. این حسینیه اشیاء قدیمی‌کننده‌کاری شده بسیار زیبا مثل ظروف مسی، آفتابه لگن، زنگ (مربوط به سال ۱۲۹۸ قمری) و سنج (مربوط به ۱۲۰۸ قمری) و شمعدان (مربوط به ۱۲۰۷ قمری) و نیز شمشیر و کلاهخود و طوق‌های قدیمی دارد.

حسینیه قلعه ولی آباد

این حسینیه در محل قلعه شاهرود ساخته شده است. مساحت بنا ۱۷۰۰ مترمربع بوده و از تکایای قدیمی شهر و مورد توجه خاص و حمایت و کمک‌های مردمی است، به همین جهت موقوفات و رقبات قابل توجهی نیز دارد.

حسینیه حاج ابوالقاسم باغ زندان

این حسینیه در ۱۱۹۴ ش توسط مرحوم حاج ابوالقاسم واقف تکیه با مساحت ۴۰۰ مترمربع احداث شده است. نوسازی بنا در سال ۱۳۶۱ که بنای قدیمی به کلی تخریب شده بود انجام گرفت. از تکایای بسیار مهم

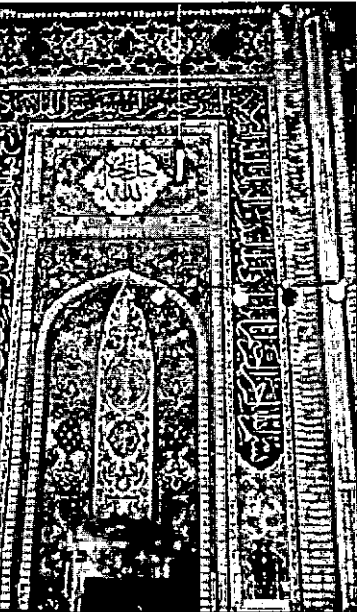
و مورد توجه اهالی باغ زندان و شهرستان شاهرود است، که به همت متولی آن شیخ حمید عرب عامری، بهره‌بردارهای فراوانی از محل موقوفات آن انجام شده است.^{۱۱} متولی تکیه آقای شیخ حمید عرب عامری نسل ششم واقف از متولیان مشهور و فعال و مورد قبول اهالی باغ زندان است. موقوفات تکیه شامل زمین مسکونی، حیاط، زمین زراعی، باغ، آب کشاورزی و وسایل مورد نیاز تکیه بوده است که بنا بر وجود اصل وقفنامه‌ها و ثبت در دفاتر رسمی شهرستان و اداره اوقاف نزد متولی تکیه می‌باشد.

حسینیه قلعه باغ زندان

این بنا در سال ۱۳۰۵ ق احداث شده است. حسینیه قلعه در محله باغ زندان شاهرود قرار دارد و از تکایای قدیمی بوده که در سال ۱۳۵۳ ش نوسازی شده است. مساحت بنا ۱۵۰ مترمربع است و ۹ باب مغازه در اطراف تکیه، یک آب انبار قدیمی، زیرزمین، مسجد زنانه و مردانه و سرویسهای بهداشتی دارد که جمعا بیش از ۶۰۰ مترمربع است.

حسینیه برنجی

این حسینیه نیز از بناهای قدیمی اواخر دوره قاجاریه است.^{۲۰} مساحت حسینیه ۷۰۰ مترمربع و زیربنای آن ۳۰۰ مترمربع می‌باشد شالوده بنا از خشت خام با سقفهای چوبی و پشت بام گاه‌گلی است. تکیه در دو طبقه است و هر طبقه اتاقهایی دارد. در وسط حیاط حسینیه، سکویی قرار دارد که در ماه محرم تعزیه در آن محل برگزار می‌شود. آب انبار تکیه در ضلع جنوبی واقع است. از ویژگیهای این بنا طاقهای طبقه تحتانی در ضلع جنوبی و نقوش آجری سردر ورودی آن است. این حسینیه موقوفاتی دارد که بنا به وصیت واقف صرف اطعام مردم و برپایی مراسم در اعیاد و عزای ائمه اطهار(ع) می‌شود.

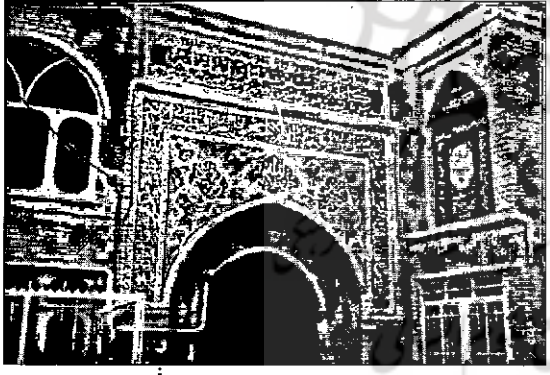
حسینیه بیدآباد

قدمت بنا به دوران قاجاریه بر می‌گردد. هم اکنون الحاقات و نوسازی در این بنا صورت گرفته است. این بنا بیش از ۱۳۰۰ مترمربع مساحت داشته و از سقاخانه، سابات (دالان سرپوشیده)، اتاق روی سابات و شاه‌نشین‌هایی تشکیل شده است که از خشت خام و چینه و سقف چوبی درست شده است.^{۲۱} از تزیینات تکیه گچ‌بریهای سقاخانه و نقاشی‌های روی چوب شاه‌نشین است. حسینیه بیدآباد به علت قدمت بنای تاریخی آن ثبت میراث فرهنگی شهرستان شده است.

مدرسه علمیه اسماعیلیه مشهور به مدرسه بازار

این مدرسه از مدارس قدیمی شاهرود می‌باشد.^{۲۲} به نقل از صنیع الدوله در مطلع الشمس آن را حاجی اسمعیل اعمی از اهالی باغ‌زندان (که نایینا بود) در سال ۱۲۰۶ ق ساخته و اصل بنا از خشت خام بوده و به شکل مربع مستطیل است. عرض آن بیست قدم و طول آن بیست و شش قدم است. در وسط حوض سرپوشیده و در چهار قسمت حجره‌هایی ساخته شده که چهارده حجره طلبه‌نشین دارد و یک مدرس که محاذی در می‌باشد. مدرس مدرسه آقا آخوند ملاحسین از اهل شاهرود و متولی آقا میرزا اسماعیل بن حاجی ملا محمد باقر ابن حاجی ملاعلی اکبر مجتهد مرحوم می‌باشد.

این بنا قدمت ۲۰۰ ساله دارد و بزرگانی همچون آیه‌الله العظمی آقا سید محمود شاهرودی و مرحوم آیه‌الله حاج شیخ آقا بزرگ اشرفی و مرحوم آیه‌الله حاج حسین شاهرودی و دیگر علمای اسلام تربیت‌یافتگان این مدرسه بوده‌اند. این مدرسه دو طبقه و صحن حیاط دارد که طبقه بالا دارای حجره‌های خوابگاه طلاب و طبقه پایین حجره‌های تحصیل کلاس درس و نمازخانه است. کتابخانه مدرسه در سال ۱۳۷۴ به طور جداگانه روبه‌روی این مدرسه تأسیس شده است.

مدرسه علمیه بیدآباد

این مدرسه نیز از دوران خیلی قدیم که شاهرود آبادانی درستی نداشته و هنوز شهری نشده بود، به دست حاجی اسماعیل پسر حاجی ابراهیم شاهرودی ساخته شده است. آب انباری در جنب غربی مسجد و پله و راه شیر آن از کوچه بوده است. طلاب از داخل مدرسه از بالای پوشش انبار با دلو آب می‌کشیده‌اند. این مدرسه نوسازی شده ولی فعلاً فعالیت آموزشی ندارد، بلکه تنها نماز جماعت در آن اقامه می‌شود و خوابگاه بعضی از طلاب است. این بنا ده حجره دارد.^{۲۳}

مدرسه پیش دانشگاهی دخترانه راهیان علم

این مدرسه از مدارسی است که عرصه و اعیان آن موقوفه است. عرصه از محل موقوفه حاج علی اکبر حسینیان با مساحت ۲۴۱۵ مترمربع و اعیان از محل موقوفه حاج جواد بسطامی با زیربنای ۱۸۵۹ مترمربع است. مدرسه شامل کلاسهای درس، نمازخانه، اتاقهای اداری، آزمایشگاه و... می‌باشد.

مدرسه راهنمایی پسرانه و کیلیان

این مدرسه با عرصه ۴۵۲۳ مترمربع و اعیان ۱۳۸۰ مترمربع از محل موقوفه خانم توران تاج عضدی و طبق سفارش واقف اداره آموزش و پرورش است.

کاروان سراها

چهار کاروانسرای مربوط به رباط شاه عباسی که جزو موقوفات بوده ولی وقفنامه ندارد لیکن بعضی از آنها اسناد مالکیت دارد.

کاروانسرای بدشت شاهرود

این کاروانسرا که در سه کیلومتری حاشیه شرق شاهرود و در مجاورت روستای بدشت قرار دارد و از جمله بناهای عهد صفوی است و ۲۲۰۰ مترمربع مساحت دارد. شالوده بنا و طاق و تویزه‌های آن از آجر می‌باشد. این بنا ثبت میراث فرهنگی شده است.^{۲۴}

کاروانسرای میاندشت

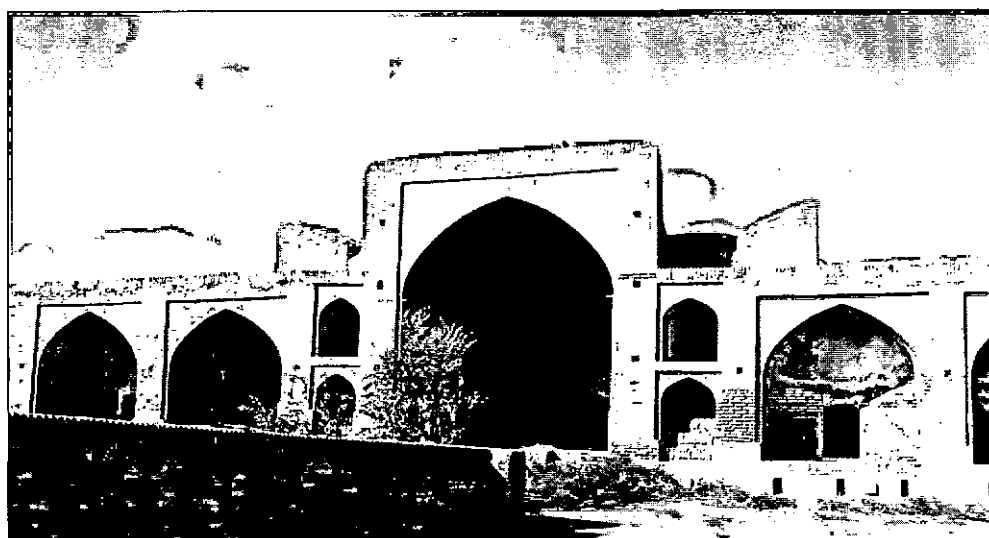
این کاروانسرا واقع در کیلومتر ۱۰۵ جاده شاهرود - مشهد که ۱۵۰۰۰ مترمربع مساحت و بیش از ۸۰۰۰ مترمربع زیر بنا دارد و خود شامل دو کاروانسرای قاجار و یک کاروانسرای صفویه است. شالوده بنا از آجر و طاق و تویزه‌های آجری است، شامل سه آب انبار بوده و بزرگترین کاروانسرای موجود در ایران است. از تزیینات این بنا آجرکاری‌های زیبا و طاق و تویزه‌های بناست که از طرف میراث فرهنگی ثبت و مرمت شده است.^{۲۵}

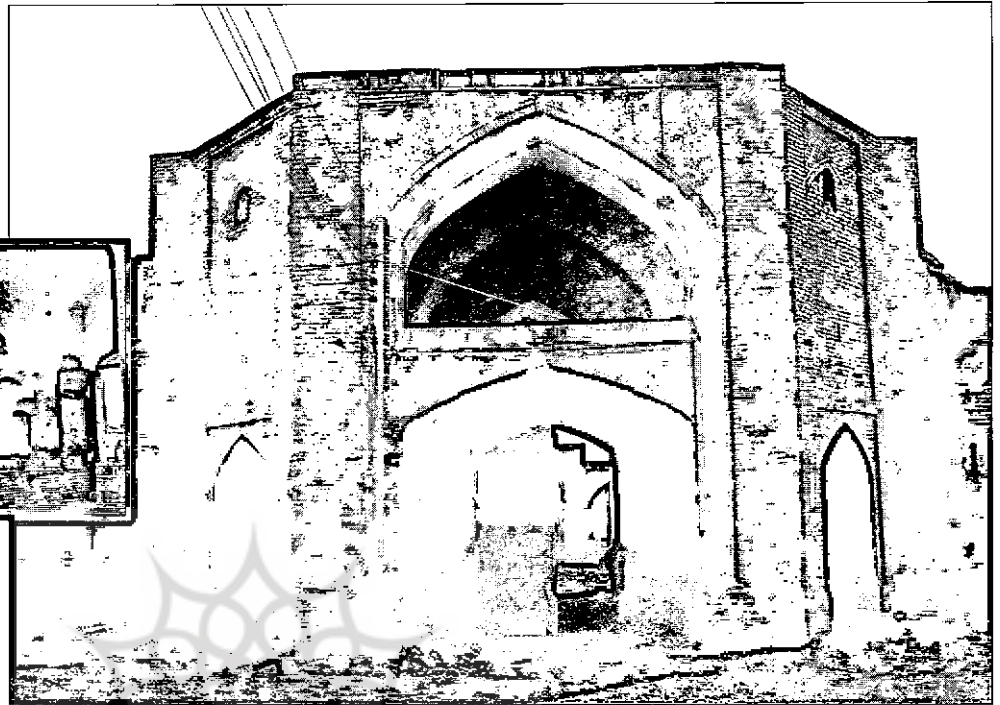
کاروانسرای میامی

این بنا متعلق به دوره صفویه و از بناهای شاه عباسی است و ۵۲۵۰ مترمربع مساحت داشته و در ورودی بنا کتیبه‌ای به خط ثلث روی سنگ حجاری شده است که تاریخ ساخت آن را به سال ۱۰۶۴ هجری نسبت می‌دهند. از ویژگی‌های این بنا پلان و تنها کتیبه بجای مانده شاه عباس صفوی در شهرستان شاهرود است. از تزیینات این بنا آجرکاری‌ها و طاق‌های موجود در بناست و چندین مغازه در ضلع جنوبی و شرقی آن قرار داشته و موقوفه می‌باشد. این کاروانسرا به دلیل قدمت ثبت میراث فرهنگی شده است. لازم به توضیح است که این سه کاروانسرا موقوفاتی هستند که مورد توجه صنعت گردشگری قرار گرفته است.^{۲۶}

کاروانسرای دهملا

این کاروانسرا متعلق به دوران صفویه است در کیلومتر ۲۲ جاده شاهرود - دامغان، با مساحت

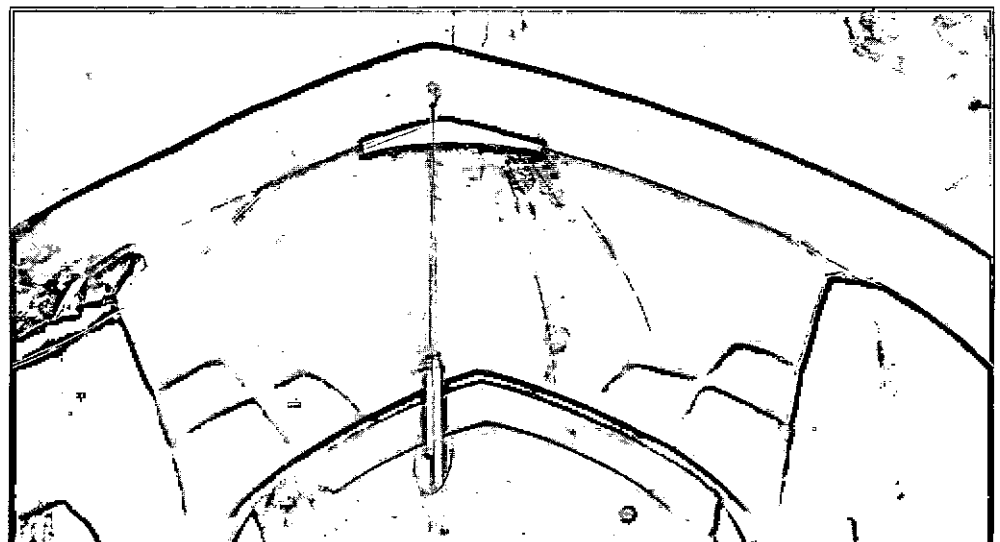
۳۳۰۰ متر مربع و در مجاورت جاده قرار دارد شالوده بنا و طاق و تویزه‌های آن از آجر بوده و به دلیل قدمت ثبت میراث فرهنگی شده است.^{۲۷}

حمام چهار سوق

این حمام که در کنار مسجد امام حسن عسگری (ع) قرار دارد، از حمامهای قدیمی و از موقوفات مسجد مذکور است. این بنا مربوط به دوران صفویه بوده که در دوران قاجار بازسازی شده و در حال حاضر فعالیت دارد.

حمام بازار

این حمام که قدمت ۱۲۰ ساله دارد، یک آتشدان، ۲ در ورودی زنانه و مردانه، بیست نورگیر، دو سالن رختکن با سقف‌های گنبدی و ۵ گنبد و چند سکو برای نشستن دارد که به لحاظ قدمت ثبت میراث فرهنگی شده است و استفاده گردشگری دارد. این حمام مربوط به موقوفه حاج قاسمی و میرشاهی بوده و عواید آن صرف خیرات و مبرات و کمک به نیازمندان می‌شود.

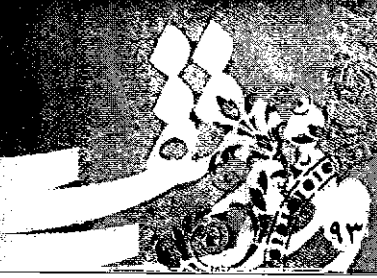
نتیجه

شهرستان شاهرود با توجه به قدمت و اهمیت و برخورداری از جاذبه‌های مثبت مذهبی، فرهنگی و اقتصادی و نیز داشتن وسعت جغرافیایی می‌تواند نمونه‌ای عالی برای بررسی و تحقیق در مورد آثار وقف در تاریخ گذشته و حال باشد. بر این باوریم که توجه به اهمیت فرهنگ وقف و امور خیریه می‌تواند جوابگوی بسیاری از معضلات اجتماعی باشد. با نگاهی گذرا به متن وقفنامه‌های باقی‌مانده از گذشته معلوم می‌شود که نیت و انگیزه واقفان تأثیری شگرف در تأمین نیازهای مردم داشته و در استحکام پایه‌های گوناگون حیات مذهبی، فرهنگی و اجتماعی و اقتصادی شهرستان شاهرود نقش مهمی را در طول تاریخ ایفا کرده است.

منابع و مأخذ

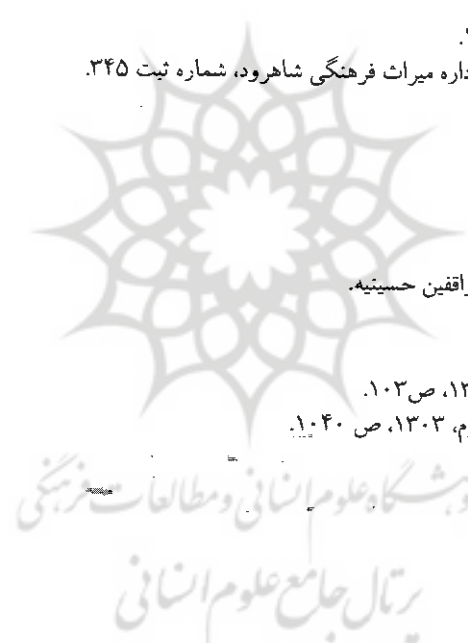
۱. حقیقت، عبدالرفیع، شناسنامه تاریخی کومش و شهرستانهای استان سمنان، ۱۳۴۴، ناشر: مؤلف.
۲. حقیقت، عبدالرفیع، تاریخ قومس، ۱۳۴۴، ناشر: مؤلف.
۳. راوندی، مرتضی، تاریخ اجتماعی ایران، ۱۳۵۴، انتشارات امیر کبیر، جلد دوم تا پنجم.
۴. سازمان اوقاف و امور خیریه، جلوه‌های وقف.
۵. سازمان اوقاف و امور خیریه، تحولات وقف و امور خیریه در ۲۰ سال گذشته.
۶. سازمان اوقاف و امور خیریه، مجموعه قوانین و مقررات اوقافی، ۱۳۷۱.
۷. سازمان اوقاف و امور خیریه، مقدمه‌ای بر فرهنگ وقف.
۸. سازمان اوقاف و امور خیریه، مجله میراث جاویدان، ۱۳۷۹، شماره ۳۰.
۹. سازمان اوقاف و امور خیریه، مجله میراث جاویدان، ۱۳۸۲، شماره ۴۱ و ۴۲.
۱۰. سازمان اوقاف و امور خیریه، مجله میراث جاویدان، ۱۳۸۳، شماره ۴۶.
۱۱. سازمان میراث فرهنگی، مجله اثر، ۱۳۷۲، شماره ۳۵.
۱۲. سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، بررسی اسناد مربوط به اوقاف شهرستان شاهرود، ۱۲۹۶ تا ۱۳۴۱.
۱۳. شهابی، علی اکبر، ایرانشهر، بررسی تاریخی وقف در اسلام و ایران، ۱۳۴۲، کمیسیون ملی یونسکو در ایران.
۱۴. صنیع الدوله، محمد زمان خان، مطلع الشمس، «سفرنامه خروج از مشهد و ورود به دار الخلافه تهران»، ۱۳۰۳ هجری قمری.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پی نوشت‌ها

۱. محمد حسن خان صنیع الدوله، مطلع الشمس، در تاریخ و جغرافیای شروع بلاد و اماکن خراسان، سفر نامه خروج از مشهد ورود به دارالخلافه تهران، جلد سوم، ۱۳۰۳ هجری قمری، ص ۱۰۳۹ و ۱۰۴۰.
۲. عبدالرفیع حقیقت، تاریخ قومس، ۱۳۴۴، ص ۲۰۰.
۳. بر اساس تحقیقات میدانی از اداره اوقاف شهرستان شاهرود.
۴. مصوب شورای عالی برنامه ریزی وزارت فرهنگ و آموزش عالی در مورد رشته‌های دانشکده علوم قرآنی وابسته به سازمان اوقاف و امور خیریه، مصوب ۷۳/۱۱/۲۹۳
۵. اداره اوقاف و امور خیریه شهرستان شاهرود.
۶. اداره میراث فرهنگی شاهرود، شماره ثبت ۱۹۱۸.
۷. اداره میراث فرهنگی شاهرود، شماره ثبت ۳۹۹۶.
۸. ابوالفضل، حمید، سازمان میراث فرهنگی، ۱۳۷۲، مجله اثر، شماره ۳۵، ص ۱۰۷-۱۱۴.
۹. اداره میراث فرهنگی شاهرود، شماره ثبت ۱۹۱۸.
۱۰. اداره میراث فرهنگی شاهرود، شماره ثبت ۸۶۱۲.
۱۱. اداره میراث فرهنگی شاهرود، شماره ثبت ۲۹۱۷.
۱۲. عبدالرفیع حقیقت، تاریخ قومس، ۱۳۴۴، ص ۲۷۹ و ۲۸۱.
۱۳. عبدالرفیع حقیقت، تاریخ قومس، ۱۳۴۴، ص ۲۴۹ و اداره میراث فرهنگی شاهرود، شماره ثبت ۳۴۵.
۱۴. اداره میراث فرهنگی شاهرود، شماره ثبت ۳۹۷۰.
۱۵. اداره میراث فرهنگی شاهرود، شماره ثبت ۱۲۲۷۳.
۱۶. اداره میراث فرهنگی شاهرود، شماره ثبت ندارد.
۱۷. عبدالرفیع حقیقت، تاریخ قومس، ۱۳۴۴، ص ۳۴۷.
۱۸. اداره میراث فرهنگی شاهرود، شماره ثبت ۳۹۹۷.
۱۹. بنا به گفته آقای حمید عرب عامری متولی و یکی از واقفین حسینی.
۲۰. اداره میراث فرهنگی شاهرود، شماره ثبت ۱۲۲۶۷.
۲۱. اداره میراث فرهنگی شاهرود، شماره ثبت ۳۲۹۸.
۲۲. علی اکبر شهابی، تاریخچه وقف در اسلام و ایران، ۱۳۴۳، ص ۱۰۳.
۲۳. محمد حسن خان صنیع الدوله، مطلع الشمس، جلد سوم، ۱۳۰۳، ص ۱۰۴۰.
۲۴. اداره میراث فرهنگی شاهرود، شماره ثبت ۱۹۹۳.
۲۵. اداره میراث فرهنگی شاهرود، شماره ثبت ۱۴۳۹.
۲۶. اداره میراث فرهنگی شاهرود، شماره ثبت ۱۷۱۸.
۲۷. اداره میراث فرهنگی شاهرود، شماره ثبت ۱۳۷۲.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی